

III-g-112

Проф. С. С. Бобчевъ

Българско-турски успоредици въ юридическитѣ ни пословици и значението имъ за народното право^{*)}

Не единъ пътъ во време на моитѣ изучвания на бѣлг. обичайно право и при желанието ми да използвамъ възможно широко не само сравнително-славянския методъ, но и сравнително-историческия въобще, азъ се натъкнахъ на голѣмото богатство, що представляватъ, макаръ като посредствени източници за опознаването съ народното право, юридическитѣ пословици. Като прилагахъ къмъ голѣмъ брой отъ тѣхъ, приведени въ система, сравнително-славянския методъ, азъ намѣрихъ много такива, които не само по смисълъ, по съдържание, но и лексически, и по строежъ, напомнятъ общъ произходъ, оная праславянска родина, въ която разнитѣ сега славянски народи—източни, западни и южни—сж живѣли на едно и сж имали общи изрази, понятия и термини въ областта на духовната, както и на вещественната култура. При тѣзи мои занятия, идвалъ съмъ до мисълта, че изучването на пословицитѣ, като частъ отъ юридическия фолклоръ — символи, формули и пр., може да послужи за разбиране и освѣтление нѣкои тъмни кжтове въ най-старата правна славянска история. И много е жално, дето на този източникъ на старото славянско право не е обърнато, чини ми се, достатъчно внимание.

При изучванията на българскитѣ юридически пословици не единъ пътъ обърна моето внимание и едно друго обстоятелство: наличността на силенъ турски елементъ въ тѣхъ.

Това, което на първо мѣсто ме заинтересува, бѣ да разбера: да ли тѣй често употребяванитѣ у насъ отъ стари хора турски пословици означаватъ, че ние нѣмаме подобни по смисълъ? Да ли тѣзи турски пословици сж винаги отъ изначаленъ турски произходъ? Да ли много отъ тѣхъ, както и известни турски термини, не сж дошли да замѣстятъ наши

^{*)} Изъ моя Докладъ, четенъ въ Юридическата секция на Събора на рускитѣ учени, държанъ въ София (14 — 21 септ. 1930 г.).

пословици отъ чисто български произходъ и народно разбиране? Въ областта на турскитѣ юридически пословици за мене бѣше много желателно да различа истинската българска правна култура отъ турската, и да преценя, по възможность, характеристиката на едната и другата по вътрешенъ правовъ смисълъ, по народно правосъзнание.

Интересуваше ме при това и други въпросъ: дали нѣма въ българскитѣ пословици и формули паралели съ турскитѣ, нѣкои тюркски преживѣлици (думи и пр.) отъ времето на аспаруховитѣ прабългари. Не единъ пжтъ азъ поддържахъ положението, че Аспаруховата „българска“ дружина — разноплеменна смѣсь отъ степни народи (на азовско-черноморския северъ), между които е имало и тюрко-българи, хунни, фини, хазари или хозари, скити и славяни (анти, венди и венети, свеви и срмати¹⁾) — че тѣзи дружина не е донесла своя гражданственостъ, държавностъ и правна култура, каквато вече имаха, макаръ въ заченки, българскитѣ, дошли тукъ, отсамъ Дунава, славяни.

У насъ за доказване на изключително тюркския произходъ на Аспаруховата дружина продължаватъ усилено да се дириятъ и съчиняватъ всевъзможни невѣроятни предположения и даже утвърждения. Има смѣли издирвачи, които се опитватъ да прокаратъ мисълта, че не само външната, материална култура, но и духовната, държавната и правната, сж дѣло на Аспаруховитѣ тюрки. — хуни, — нѣщо съвършено неоснователно. И азъ подиряхъ въ турско-българскитѣ юридически пословици да ли нѣма нѣкои преживѣли термини и думи, които да подкрѣпятъ тази тюркская теория поне, колкото за сѣга голѣмото влияние, ужъ упражнено при създаване на славяно-българската народностъ, гражданственостъ и държавностъ на Балканитѣ при и следъ идването на Аспаруховата дружина.

Правя единъ опитъ, единъ опитъ, който ме води до заключение, че турскитѣ пословици у насъ и българскитѣ имъ успоредици сж безспорно отъ епохата на идването и завоеванията на османскитѣ турци. Никаква следа отъ ранна тюркская терминология или паремиология не сжществува въ нашата и турската пословична областъ.

¹⁾ Проф. Д. Я. Самоковсовъ. Исторія р. права, в. 1884. Изследования по ист. рускаго права. I. II. 1896. — Проф. В. Н. Загоскинъ. История права рускаго народа, 1899. — Проф. Самоковсовъ е основателъ на археологическия методъ въ правната история и той поддържа подробно и съ голѣма вѣроятность скитското произхождение на народитѣ въ Сев. и Източна Европа. — Вж. проф. Н. П. Загоскинъ. Исторія права р. народа. Казань. 1899 стр. 119, 124.

Този докладъ е, за жалость, извънредно съкратено извлечение отъ моя обширенъ етюдъ по предмета. И ако азъ се решавамъ да го изнеса въ тази му форма, то е за да изтъкна за сега тукъ, редомъ съ нѣкои данни по турско-българскитѣ пословични успоредици и заключенията, до които съмъ дошълъ.

I.

Всѣки, който се вслуша въ говора на онѣзи стари българи, които обичатъ до употребявать пословици, ще забележи, че тѣ предпочитатъ турскитѣ пословици вмѣсто българскитѣ. Нѣкои даже откакъ произнесатъ българската пословица, ще изтъкнатъ редомъ съ нея и съответната турска. Или пъкъ обратно. Причината за подчертаването на говора съ турската пословица се крие въ това, което е забележилъ и единъ отъ най-първитѣ събирачи на български пословици, Петко Рачевъ Славейковъ, крие се въ това, че турскитѣ „стари думи“ сж по-приложими въ практическия животъ.

Едно повърхно разглеждане на българскитѣ пословици и поговорки показва, че наистина въ тѣхъ има доста, които изгледва като да сж били турски и сж побългарени. Или пъкъ сж просто преводъ отъ турски. Това е само при повърхно разглеждане. Обаче, едно по-дълбоко проучване на българскитѣ пословици, имащи успоредици въ турската паремнография, ще ни доведе малко до по-други заключения.

Още Петко Рачевъ Славейковъ въ своитѣ „Притчи или пословици и характерни думи“ бѣше обърналъ внимание на турскитѣ „стари думи“. Той почналъ да ги записва много рано — около 50 тѣ години на мин. столѣтие.

„Трѣбва да призная, пише той, че турскитѣ стари думи азъ намирамъ по-замисловати, по-често употребявани и по-приложими на практическия животъ. Само че нѣкои отъ тѣхъ сж по-галантни“¹⁾ (п. н.)

¹⁾ Славейковъ употребява думата галатни за неприлични, цинични или както нѣкои казватъ, нецензурни. Проф. С. Младеновъ ги нарича хулни. Таквизъ „галатни“ и прекалено галатни пословици напечатаха проф. Младеновъ (вж, по-долу стр. 128) и Чилингировъ. (Изв. на Етногр. музей, г. 2, кн. 3 и 4 и г. 3, кн. 1—2).—Проф. Младеновъ е обърналъ нещата си внимание върху езиковата страна на т. пословици. И Чилингировъ и Младеновъ чули и записали пословицитѣ си отъ познаващи турски езикъ българи. Не се съмнявамъ, че съобщителитѣ на обнародванитѣ не голѣмъ брой турски пословици сж прекалили съ привеждания много таквизъ нецензурни думи, които сж

По-нататкъ въ обясненията си той казва, че „забележихъ обаче много пѣти, че тѣзи, които си служеха съ такива стари думи на турски и кога говорѣха по български, често привождаха такива думи, преведени по български, преведени тѣй, както не би ги превелъ сега даже най-вещиятъ отъ нашитѣ книжовници“.

И Славейковъ обяснява, че въ таквизъ случаи преводачитѣ осмисляли (п. мое) преводитѣ си, като превеждали не думитѣ, а смисъла и действието съ онова, което е свойствено на българина. Тѣй, напр. „израженията, които на турски привождали за примѣръ на морския или военния животъ, тѣхъ ги приспособявали: гимията на кола, оржжията на рало или копраля“. И той припомня.

Хер гюн байрам олмаз (Всѣки день коледа не бива)

Делие хер гюн байрам (На лудия всѣки светъ день Великдень)

Байрамдан сора байрам бумбареки (Подиръ деня Коладиле).

Жално е, че Славейковъ, както самъ признава, следъ като записвалъ турски „стари думи“ и после узнавалъ българския имъ преводъ или успоредицата му, заличавалъ турската. Той не можелъ да чуе точно и опредѣлено название за тѣзи стари думи и у турцитѣ, както впрочемъ това не е узналъ положително и у българитѣ, които казвали: „както рекълъ онзи“, „има една стара дума“, „има една притча“. И у турцитѣ се чувало: биръ лафъ варъ (има една дума) или би-риси демишъ (нѣкой си казалъ); но „нѣкакси съ повече указания, че тѣзи думи не принадлежатъ на одного, а на мнозина“.

Не е само Славейковъ, който е събиралъ, редомъ съ българскитѣ и нѣкои съответствени тѣмъ турски успоредици. Това е вършено и отъ други събирачи, както за това се види въ „Сборницитѣ на Народни Умотворения¹⁾“. Въ всѣки случай едно проучване на тѣзи успоредици, особено въ юридическото пословичарство, струва ми се, ще има известно значение не само езиковно, но и културно-юридическо. Но кога сж се появили у насъ турски пословици, поговорки и термини? Имало ли е подобни въ българския езикъ преди идването и завоеванието на османскитѣ турци?

„гъделичкали“ нѣкакси тѣхнитѣ уши. Интересно е и тука ще прибавя, че въ голѣмитѣ сбирки на турски пословици — напр. у Шинаси (4004) и Текезаде (около 3,500) не се среща ни една отъ нецензурнитѣ пословици, за които е дума.

¹⁾ Вж. най-новата сбирка на Шапкаревъ въ СЧУ, 36, 1926 год.

II

Когато османскитѣ турци завоювали Балканския полуостровъ, и България включително, българитѣ имали доста висока, сравнително, култура въобще и духовна особено. Не е само писмеността, съ която се е отличавала тази духовна култура, както това е вече доказано и признато отъ всички културно-политически историци на Балканитѣ, отъ всички слависти, славяни и чужденци.

И народната духовна култура, изразена въ фолклора, включително обичайно-правната, не по-малко е била развита и богата въ българскитѣ народни срѣди. Народнитѣ умотворения въ всички области сж били богато съкровище, както въпрочемъ това се види отъ преживѣлицитѣ, *survivals*, въ тази областъ, преживѣлици, които се срѣщатъ у насъ въ поменатитѣ фолклорни сборници.

За пословицитѣ въобще, и за юридическитѣ пословици особено, има мѣсто да се подчертае, че тѣ сж въ голѣмо изобилие у българския народъ. Знае се, че обичайниятъ народенъ кодексъ се е изразявалъ въ символи, формули, пословици, носители и разпространители на които сж били главно старейтѣ (кметове, кнезове въ Западна България), чорбаджиитѣ, демогерондитѣ, свещеницитѣ и други първенци. Тѣ не само знаели, не само употребявали тѣзи пословици въ отношенията си, но ги и прилагали въ живота, при земания-давания, препирни, сждѣ. Обичайно-правната юриспруденция, която е била тѣхно дѣло, не е имала други източници. Правната съвестъ, която е диктувала едно или друго разрешение на дадени жизнени отношения, на дадени препирни или свади, се е подкрепяла, така да се каже, мотивирала се е съ тѣзи пословици и съ нѣкои правни установени формули, добили известностъ и единъ видъ общо одобрение, бидейки произнасяни всенародно, предъ всички, и, следователно, правяйки ги така знайни за всички.

Ако турскиятъ завоевателъ е билъ на първо време длъженъ да заеме даже за своя канцеларски езикъ българския, нѣкъжде сръбския; ако скоро следъ завоеванието въ много случаи се е възлагало на български граматници да пишатъ хрисовули, повели (фермани, емирнамета) и др. официални книжа, ако въ това време улемитѣ, мюфтиитѣ, кадитѣ и наибитѣ не сж били още, твърде уреденъ институтъ, — то никакъ не е странно, че следъ завоеванието българскиятъ старей е раздавалъ въ много случаи правосъдие въ своитѣ срѣди, за живущитѣ въ известно мѣсто.

Не само това. Дълго време и по-късно презъ цѣли столѣтия завоевателтѣ, въ много случаи жестокъ, деспотъ, раз-

рушителъ и отмѣститель, особено когато завоеваниятъ, раята, дигалъ глава, все пакъ е ималъ значителна търпимостъ къмъ домашната, общинска, вѣрска и даже народностна автономия. Като гледалъ, че юридическата култура на българитѣ стояла сравнително на по-високо равнище отъ тази на първоначалния завоевателъ, силенъ съ своя воинственъ духъ, стихийна енергия, съ своята дисциплина и политически фанатизмъ, турскиятъ властникъ не само търпялъ, но въ много случаи и разрешавалъ да се упражнява широко тази автономия. Знае се, че турцитѣ, презъ цѣли вѣкове и когато у тѣхъ се установи доста стройно шерийско правосъдие, и когато мюфтии, кадии и наиби имаше въ всички срѣдишни селища-паланки (касаби), пакъ турскитѣ власти, много пжти самитѣ паши, мюфтии и сждии казваха на българскитѣ първенци „разправяйте си вашитѣ работи — свади и препирни — помежду си“. Имало е случаи, дето първенцитѣ се обръщатъ за упжтване къмъ кадиитѣ, а тѣзи последнитѣ да имъ казватъ: „сиз бу даваларж аранжзда баканжз; адетиниз мюджебин дже бир карар аланжз* („вий тѣзи свади вижте ги помежду си; вземете решение по тѣхъ съгласно съ вашия обичай“).

Тѣзи взаимоотношения между завоевателъ и завоеванъ, между аги и раи имали решающе значение и за българското обичайно право, включително за юридическитѣ ни формули, пословици и поговорки, благодарение на консерватизма въ правото изобщо. Много често български институти (уредби) и норми (наредби) останали или съвсемъ незасегнати отъ правното разбиране на завоевателя, а въ нѣкои случаи даже бивали усвоявани и отъ него безъ или съ леки видоизмѣнения (примѣръ: бащиниитѣ).

Въ тѣзи взаимоотношения българската юридическа култура много пжти се поддавала само външно, формално на нѣкой турски казуистиченъ напоръ или въздействие. Приемала се турската дума на османския властникъ, официалния терминъ за понятие, което е изконно, известно за българина, надъ което той трепери и го пази съ най-голѣма загриженостъ, като свещенно предание. Ако турскиятъ терминъ въ такива случаи, понѣкога като по мода, се възприема или идва даже да измѣстя съвсемъ българския терминъ, това никакъ не ще каже, че понятието на българската уредба и наредба е липсвало или пъкъ, че то е било съвременно донесено отъ турската правна култура. Това трѣбва да се има предъ видъ и при тълкуването на смисъла и съдържанието на българскитѣ пословици при съпоставянето имъ съ турскитѣ пословични успоредици.

III

Въ моята студия „Българското обичайно наказателно право“ (издание на Българската Академия на Наукитѣ, кн. 37. — Сборникъ за нар. умотворения и народописъ) азъ приведохъ голѣмъ брой турски (отомански) думи, които народътъ е възприелъ отъ турската терминология презъ време на своето политическо робство, траяло почти 5 вѣка. Въ тѣзи думи се срѣщатъ таквизъ, които сж съществували на български, обаче турскиятъ напоръ, като властнически и канцеларскиятъ езикъ, много пжти въ близкъ досегъ съ народа, сж наложили турскитѣ думи—успоредици, а понеиде даже сж заличили съвсемъ българската съответна дума. Така че възприетата и често употребявана турска дума никакъ не означава, че българскиятъ езикъ поради оскъждностъ на свои термини се е принудилъ да възприеме турскитѣ.

Да не говоримъ за термина „обичай“, който се измѣсти толкозъ много отъ турския „адетъ“, че въ днешно време, ако подиримъ въ голѣмото съкровище на народни умотворения, ние нѣма да намѣримъ нигде употребена думата „обичай“. Това обаче не ще каже, нито че съответното понятие е липсвало въ българското правосъзнание, нито че думата, въ много случаи изказана съ термина „законъ“, се е изгубила окончателно. Още по-малко това може да значи, че понятието на обичай е било чуждо за старитѣ българи и че е донесено отъ турския (османски) „адетъ“. Напротивъ, както се знае, действащото право въ продължение на цѣли вѣкове за народа се състояло почти изключително въ обичайния кодексъ.

Термини, възприети отъ българския народъ изъ турската правна терминология, каквито сж: кабахат, кабахатлия, аталък (хаталък), беля, давия, даваджия, джереме, диет (кан парасж), енкаст, зарар и зян, зорлан, зулум, ифтира, кавга, ниет, пишманлък, рушвет, сахтикярлък, хианет, хаинин, хапуз хжрсжз, яланшахат — сж могли нѣкжде съвсемъ, нѣкжде почти да изгонятъ съответнитѣ български думи: пакостъ, тжжба, тжжителъ, глоба, откупъ, нарочно, щета, насила, насилие, туна-беда, свада, грѣшка или вина, виновенъ, вражда или кръвенъ откупъ, намѣрение, разкаяние, подкупъ, под-права, предателство, затворникъ, разбойникъ, лъжесвидетель.

Това, което е ясно за заетитѣ или наложени отъ нужда турски (османски) термини, може да се каже сжщо така и за заетитѣ отъ турската паремиология—пословици.

IV

Като се изучаватъ успоредицитѣ на турски и български пословици, на първо мѣсто бие въ очи голѣмия брой на таквизъ, които изгледва, както се помена по-горе, да сж бук-

валенъ или смисловенъ преводъ на турскитѣ. Нашитѣ изучавания, обаче, ни доведоха до съвсемъ други заключения. Тука ние ще посочимъ само нѣкои по-характерни пословици, за да можемъ да направимъ своитѣ заключения¹⁾.

Много разпространената у насъ пословица „Старъ плетъ изгнива, старъ борчъ не изгнива“ (Славейковъ, 2. 131) би могла да се вземе като преводъ отъ турски или като заемка по смисълъ отъ турската пословица, както я срѣщаме у Чилингирова „Ески борчъ чурюмесъ“.

Нека най-напредъ забележа, че тази пословица — Ески борч чурюмес, азъ не можахъ да намѣря въ богатитѣ сборки отъ пословици и поговорки, издадени на турски — едната на познатия турски ученъ Шинаси, съдържаща 4004 пословици и поговорки, нито въ сборката на Текезаде Саидъ. Сжщо така азъ не намѣрихъ тази пословица и въ Христоматията на Михаилъ Терентьевъ. (1880) Веднага следъ това би могло да се направи предположение, че „ески борчъ чурюмесъ“ по своето произхождение не ще да е заета отъ нѣкоя стара турска пословица или поговорка. Но това, което още повече удостовѣрява нашето предположение, то е обстоятелството, че ако понятието за давностъ не покрива, споредъ нашата пословица, длъжника, това понятие не е знайно на тур-

1) Превежданитѣ въ този мой трудъ пословици азъ заемамъ отъ следнитѣ сборки :

1. Петко Рачевъ Славейковъ, Български притчи, 2 части.
2. В. Чолаковъ, Български народенъ сборникъ, Болградъ 1872.
3. Любенъ Каравеловъ, Паметници народнаго быта болгаръ, Москва.
4. К. Шапкаревъ, СНУ, кн. 36.
5. Шинаси, Дуруби имсали османие, 3 издание отъ Абу-Ел-Зия 1302—1880. Цариградъ.
6. Текезаде Саидъ, Мюнтехибей-тюркие яхуд аталар сйозю, 1311—1893. Дерсаадетъ.
7. С. Чилингировъ, Турски пословици, Въ Известия на Етногр. музей, г. II, кн. 3 и 4 и г. III, кн. 1—2.
8. Проф. С. Младеновъ,
St. Mladenov. Beitrag z. türk. Sprichwörtertschatz — печатано въ Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Redaction Stumme, Leipzig, 1919. т. 68, сказка 4, 1914 г.
9. Мих. Терентьевъ, Христоматия турецкая, персидская и пр. (руско издание).
10. Моята голѣма сборка отъ юридически пословици: български, турски, руски, сръбски, хърватски, ромънски, френски и пр.

ското шерийско право, както не е знайно и на римското и на толкозъ други, възприели правилото на давността.

Българското старовременно обичайно право не знае давностъ, нито за престѣпленията, нито за договорнитѣ парични задължения, нито за имотнитѣ права. То въ случая не е строго формално право и дири въ правото правдата, справедливостта. То иска наказанието на виновния, колкото време и да се е минало отъ извършване престѣпното деяние. То иска всѣки дългъ да се заплати, колкото време и да се е минало.

Редица пословици идатъ да потвърдятъ това положение относително давността за дългъ. Таквизъ сж: „Дългъ и до сто години се наплаща“ (Слав); „Борчоветѣ не се забравятъ“; „Плеть гние, борчъ—не“; Борчъ неплатенъ — грѣхъ непростенъ (Славейковъ); „Плеть гниятъ, борчъ не гниятъ“ (Охридъ, Шапкаревъ). Този правогледъ за давността не е съгласенъ съ турското шерийско право, а е самотно народно обичайно право. Владимирски—Будановъ въ своя „Обзоръ исторіи рускаго права“ стр. 619, като разгледва нѣкои узаконения за давността въ руското действащо право, казва: „Изъ обзора етихъ узаконеній ясно, что давность по обязательствамъ, есть явленіе искусственное, устанавливаемое законодательствомъ; въ обичномъ правѣ слѣдовъ ея нѣтъ“.

Въ стотината успоредици на турско-български пословици, които съмъ записалъ, азъ намѣрвамъ много, които нагледъ заети или преведени, сж чисто народни, български. Въ много случаи не турскитѣ, а българскитѣ пословици сж се наложили и извикали турскитѣ успоредици. Нека впрочемъ тука забележа, че този въпросъ на успоредици не само въ турско-българскитѣ пословици, но и въ пословицитѣ на другитѣ народи е крайно интересенъ отъ научно гледище и за него не може да се каже, че е разрешенъ окончателно. Въ всички народи и езици има пословици, включително и юридически, които иматъ известно сходство по смисълъ особно. Това сходство се дължи: или на заемане, или на правилото, че еднаквитѣ условия на животъ създаватъ и извикватъ еднакви явления, еднакви последствия, или на обстоятелството, че у разни народи уредбитѣ и наредбитѣ (норми) иматъ сходство, понеже сж отъ единъ далеченъ общъ произходъ и сж ги добили въ общата си прародина.

* * *

На първо мѣсто тукъ азъ ще предамъ нѣколко турско-български пословици, въ които, струва ми се, е ясно, че сж отъ български произходъ:

Стоянова майка плаче, Бѣжанова не плаче.

У Чилингирова: Качанжн анасж агламас, изгледва преводъ отъ едната частъ на българската, т. е. Бѣжанова майка не плаче. У Шинаси пословицата има друга редакция: Качанжн анасж агламамжшъ. У Текезаде Саидъ тя е вѣроятн по погрѣшка напечатана така. Качанжн анасж агламжш, т. е. на бѣглеца майката се разплакала. У Шинаси има и други варианти: Евел качан куртулур, т. е. който първи бѣга, спасява се.

Пословици съ еднакъвъ смисълъ и успоредици има на всички езици. Въ нашия, обаче случай тука, при сравнение на българската пословица съ турската, изтъква по единъ очевиденъ начинъ самобитността на нашата, тъй като тя не се задоволява съ едната частъ на положението, а подчертава, че ако „Бѣжанова майка не плаче, затуй Стоянова плаче“. Пословицата се прилага главно за случаи, когато намѣрилиятъ се въ нужда българинъ дири спасението си въ бѣгство, въ укриване, въ емигриране или окончателно изселване. Въ Македония, Охридъ, пословицата гласи: Беганова майка бѣло носила, а Стоянова църно. (Шапкаревъ, СНУ. 36. 206).

За изтъкване консервативността на народното обичайно право, която е неговъ характеренъ белѣгъ, ние имаме нѣколко пословици:

На вето село новъ адетъ не бива (Слав.)

На вето село новъ законъ не прави.

На вето село новъ адетъ не вадѣ.

Въ пословичнитѣ турски сборници, азъ намѣрихъ само една съответна у Шинаси: Ески шехре, ени адет. — Шинаси взема пословицата отъ една пѣсень (Газелъ), която завършва съ: „Я Раби, ески шехре ени адет олмасжн“. (О Боже да не става новъ обичай въ старъ градъ). А може и обратно; тази пѣсень да се е съобразила съ пословицата, която току-що приведохме. Но нейниятъ български произходъ е много вѣроятенъ¹⁾.

Въ всѣки случай нашата пословица не може да се сматра за заемка или за преводъ на турската.

Адет йерини бурсун. — Адет юзере олсун — иджап тжръ. (Текезаде Саидъ) Да му стане адетя. — Да му

¹⁾ Славянитѣ въобще сж греперели надъ неприкосновеността на своитѣ свещенни закони и предания, като избѣгвали всѣкакви нововѣдения и се противили на всѣко чуждо влияние отъ страна на съседнитѣ народи, обстоятелство констатирано и отъ византийскитѣ лѣтописи (Прокопий Кесарийски, Императоръ Мавкрикий и др. Ето

направимъ адетя (т. е. обичая). Тази поговорка има основания да се сматра еднакво и за чисто българска и за турска.

Характерната пословица: „Преклонена глава сабя я не сѣче“ е изразена у насъ съвсемъ своеобразно и оригинално. Тя напълно отговаря на живота. Турскиятъ калъчъ (сабя) я е извикалъ. „А мана за вал олмаз“ е турскиятъ паралелъ. Но той далечъ не отговаря на нашата пословица.

Знае се, че у турцитѣ всѣки, който падаше на аман (т. е. да иска прошка) биваше помилванъ. Но българската пословица е сложена съвсемъ самостоятелно и отдѣлно отъ турската. И дветѣ пословици иматъ сѣщия смисълъ, но и дветѣ сѣ характерни: не преведени една отъ друга.

Често употрѣбяваната и отъ гледище на обективното и действаще турско (шерийско) право, пословица: Паран варсж кефил ол, — вактжн варса шахат олъ или нейниятъ вариантъ Векилъ олан пара саяр, у Славейкиова е преведена съ изразителното „поржчитель—издължител“. Но тази пословица не е народна, а съчинена, както много други; тя не отговаря на българския обичаенъ правогледъ. Вѣроятно и затова поменатата турска пословица не се среща въ българския преводъ, букваленъ или смисловенъ.

Предполагамъ, че това обстоятелство се дължи на особното схващане, което има българското обичайно право за поржчителството, схващане, което е изобразено въ множество данни (отговори) въ моя „Сборникъ на б. юридически обичаи“ ч. 1. Т. 2. Обязателства.“ Въ отговоритѣ изъ разни мѣста на България по този въпросъ се вижда, че народътъ не слага непремѣнно на поржчителя (кефилина) отговорността да плаща дълга вмѣсто прекия длъжникъ. Както при поржчителство за пущане на свобода на нѣкой арестуванъ, поржчительтъ не може никога да бжде арестуванъ вмѣсто избѣгалия, тъй сѣщо и поржчительтъ за гражданско задължение, за дългъ, било съ писменъ записъ, било по устно задължение, не се принуждава да плати, а се сматра като нравствено отговоренъ за почтенността на длъжника, който кога-кога трѣбва самъ лично да плати.

славянски пословици като успоредици на българскитѣ за консервативността въ обичайното право.

Jac by poznal cizi mraw, no to neniprav.

Novoty—krivoty,

Stare ustawy, swieze potrawy sa najlepze

Гдѣ добры въ народѣ нравы, тамъ хранятся и ustawy.

* * *

Има пословици, които изгледва да сж преводъ или пряко отражение отъ турски успоредици. И тѣ обаче повечето пжти сж видоизмѣнени и значително отъ народното творчество. Тукъ ще посоча отъ тѣхъ само нѣколко.

Ики киши динден бир киши джандан.

Кога останатъ двама безъ душа, третиятъ дава главата си (Слав.)

Предполагамъ, че обстоятелството, какво двама свидетели, ако се закълнатъ и дадатъ показания, че нѣкой е извършилъ известно престѣпление, то той ще изгуби душата си, т. е. може да бжде наказанъ съ смъртъ, е въ турската шерийска идеология и, следователно, пословицата трѣбва да е заета направо отъ турски. Мене се вижда даже за най-вѣроятно, тѣй както тя е изразена по български, да е книжно дѣло.

Атлар чекишир, вариантъ: тепишир (ешеклер) чекер, у Славейкова е предадена така: „Атоветъ се ритагъ, магаретата теглятъ“. Други вариантъ: „Атоветъ играятъ, мулетата знаятъ“. Животътъ е подсказалъ пословицата и на турци и на българи.

Аалѣк вирме ийле, бабаитлѣк (вариантъ: итлѣк) вурма ийле, у Славейкова тази пословица е повидимому чистъ книженъ преводъ: Юначество съ удрене, господарство съ даване.

Евдеки пазар чаршия уймас (у Младенова) Евдеки пазарлѣкъ чаршия уймаз (Шинаси, 67).

Домашниятъ пазаръ на чаршийския не прилича (у Славейкова).

Нерден карж, бен де оралж.

Отъ дете е жената и азъ съмъ отъ тамъ.

Впрочемъ тази пословица, съ която се предава малко на шега, че мжжътъ е отъ родното мѣсто на жената, т. е., че той трѣбва да отива съ нея и по нейната вода, не може да бжде изразъ на български битъ. Задружно-общиннигъ наредби въ старото българско право не допускатъ щото жената да бжде друго освенъ членъ отъ челядъта на мжжа и поклонница на неговия домашенъ культъ.

Сайби верир, телял вермес (у Шинаси: Сахиби каил олур, телял каил олмаз) 132 (у Текезаде—сжщо с. 173).

Сайбията го дава, телялинътъ не го дава.

Мехкеменин (вариантъ: хакимин) кестии
пармак аржмас

Не боли пръстъ, дето го реже сждъ (или сждия).

Лаф торбая гирмез (у Шинаси: Лакжрдж
торбая гирмез. 3363)

Дума въ торба не влазя.

Споредъ други вариантъ: Лаф торбая гирмез, еврак торбая гирер, т. е. дума въ торба не влазя, книжа въ торба влазятъ.

Тази пословица съдържа едно турско процесуално правило, т. е., че всѣко досие (сждебно дѣло) за да бже взето въ внимание трѣбва да състои отъ писменни доказателства, отъ книжа, които турскитѣ кадии и мехкемета (шерийски сждилища) държаха въ торба, вмѣсто въ папки, както става у насъ и въ други сждилища. Турската поговорка отговаря на латинската: Quod non est in acta, non est in mundo.

Хер куюн (вариантъ: кичи) кенди баджан-
дан асалжр (у Шинаси 3666)

Всѣка овца (вар.: коза) за свой кракъ.

И тази пословица отговаря на турския правогледъ, споредъ който отговорността въ престѣпни деяния е индивидуалистична, а не, както е между друго, въ българското задружно право, споредъ което общината, задругата, челядъта отговаря, а не членътъ на тази колективностъ.

Янлъш хесап багдадтан дьонер (у Шинаси 3835)
Погрѣшна смѣтка и отъ Багдате се връща.

Булгарѣжн (гя урун) акжлж сонрадан гелир.

Преводъ; Умътъ на българина (гяурина) отсетне идва.

У Славейкова „На българина умътъ иде я кога бяга, я кога ляга.

Пословицата има нѣколко варианти. Характерното е, че тази пословица въ поменатата отъ мене руска Христоматия е записана така:

Туркюн акжлж сонрадан гелир, т. е.

Турокъ заднимъ умомъ крѣпокъ.

Гиден агамжз, гелен пашамжз (у Шинаси
410 стр. по редъ 3260)

Дето си отива ага, дето иде паша.

Хер шей олур битер, кйосенин сака^али
битмез (Текезаде 347)

Всичко става, само на кйосето брада не никне.

Армуд кйокюнден узак дюшмез (Чил. 33.4.
Шинаси 3448).

Армуд (вар.: мийве) ааджиндан узак дюшмез.

Крушата не пада по-далечъ отъ дървото си (у Чил.
отъ кореня си)

Ач аи (аю) уйнамаз. Т. Христоматия. (У Ши-
наси по р. 60).

Голодному медведю не до пляски.

Нашата успоредица и тука е характерна;

Гладна мечка хоро не играе (Слав. 1.95).

Пословицата „сикют икрар джр“ (мълчанието е самопризнание) не е нито преведена, нито приспособена на български. (У френцитѣ: Qui ne dit mot consent). Дали това не означава, че народното правосъзнание не приема тази формула?

Сжщо така и друга турска пословица:

Испатжн йоксж, хакжн да йок.

„Доказателство ако нѣмашъ, и право нѣмашъ“ нѣма своя преводъ нито успоредица у насъ.

Съ тѣзи нѣколко турско-български пословични успоредици азъ правя единъ съвсемъ бѣгълъ сравнителенъ погледъ. Подробно се изказвамъ въ моя поменатъ трудъ.

V

Отъ изучванията, които съмъ направилъ върху успоредичитѣ въ пословичарството — турско и българско — и особено на турско-българскитѣ юридически пословици, азъ се осмѣлявамъ да направя нѣколко заключения, като не ги предавамъ въ видъ на безспорни. Напротивъ, тѣзи мои заключения подлежатъ на известно провѣряване при по обстояни и надлежни изучвания и справки.

1. Юридическитѣ пословици въобще, като посрѣдствени източници, иматъ голѣмо значение за народното обичайно право и за правната история. Тѣхното събиране, систематизиране и сравнително изучване може да донесе известно ос-

вѣтление въ много тъмни области на най старото право. Отъ гледище, прочее, на чистата наука на обичайното право и народна юриспруденция едно подобно изучване се налага. Впрочемъ върху този въпросъ едва ли може да има препирня.

2. При сравнителното изучване на българско-турскитѣ успоредици въ юридическитѣ пословици изпѣква между друго една особеностъ въ българската областъ на тѣзи пословици. Има случаи, дето български юридически пословици сж се наложили на турския езикъ и тѣ сж станали, възприети били като турски. Има български юридически пословици, които, ако и преведени на турски, и се произнасятъ у насъ на този езикъ, пакъ сж запазили не само своя сжщински български народенъ обликъ, но се проникватъ и отъ народното схващане, съобразно съ бита и обичайното право. По този начинъ въ тѣзи пословици, като се има предъ видъ консерватизма въ правото, може да се подири и намѣри много нѣщо отъ старото народно право.

3. Тамъ, дето българскиятъ преводачъ е трѣбвало да превежда повече или по-малко турски пословици, той нийде не е правилъ това слѣпешката. Напротивъ, винаги той е ималъ предъ видъ и народната юридическа култура и не само е приспособявалъ турската пословица на български калѣпъ-образецъ, но я е прониквалъ отъ българския битовъ смисълъ. Прякото и книжно превеждане личи. То не отговаря нито по строежа (конструкцията) на българската речъ, нито по смисълъ на българската правна идеология.

4. Българскиятъ историкъ-правникъ и всѣки изучвачъ на българското народно право не бива да игнорира турскитѣ юридически пословици, било тѣзи, които сж поникнали и сж се развили върху българска почва, било тѣзи, които сж донесени и употребявани у насъ като възприети понятия, много пжти чужди за българското схващане. Нека не се забравя, че нѣкои турски пословици сж били възприети у насъ, били сж употребявани и продължаватъ да се употребяватъ като мода или за да покаже тѣхниятъ носителъ своето разбиране на турски езикъ и на турската паремиология. Нѣма т. български успоредни пословици, които да напомнятъ тюркската или хунско-уралската култура на Аспаруховата дружина. Ще чакамъ съ голѣмъ интересъ да чуя и мотивираното мнение по въпроса на нѣкой поборникъ на тюркската теория.

Въ този бѣгълъ погледъ азъ не засегнахъ успоредици на юридически пословици у славянитѣ и други народи. Подложени на единъ подробенъ критически и историко-сравни-

теленъ анализъ всеобщата сравнителна паремиология би ни довела до заключение, че еднаквитѣ условия на животъ и заеманията единъ отъ другъ на народитѣ сж извикали у всички индо-европейски народи много сходни или съответни по съдържанието си или поне по смисълъ и тенденция пословици.

Все пакъ внимателното изучаване на пословицитѣ на даденъ народъ може да покаже, че въ тѣзи пословици въ всѣки случай има нѣщо свое, индивидуално, що характеризира битовата (фолклорна) и юридическа идеология на този народъ.

Prof. S. S. Bobtchev.

PARALLÈLES BULGARO-TURCS DANS LES PROVERBES JURIDIQUES BULGARES ET LEUR SIGNIFICATION POUR LE DROIT NATIONAL.

(Résumé)

Le prof. S. S. Bobtchev a fait à la section juridique du Congrès des savants russes à Sofia (14—21 septembre 1930) un rapport concernant les parallèles bulgaro-turcs dans les proverbes juridiques nationaux. L'auteur expose en détail pourquoi le peuple bulgare emploie très souvent non seulement des proverbes bulgares, mais aussi des proverbes turcs. Il cite les recueils de proverbes bulgares, turcs, etc. qui lui ont servi de source pour ses études comparatives. Il cite un grand nombre de proverbes bulgares et turcs en les traduisant, comparant et analysant du point de vue juridique. À la fin de son étude il arrive aux conclusions suivantes, qui d'ailleurs, selon lui, ne doivent pas être acceptées sans vérification.

1. Les proverbes juridiques en général comme source indirecte en droit coutumier ont une grande signification pour le droit et l'histoire du droit. Leur étude comparative et systématique peut contribuer à l'éclaircissement de beaucoup de points plus ou moins obscurs de l'ancien droit bulgare. Par conséquent du point de vue de la science pure du droit coutumier et de la jurisprudence nationale une pareille étude s'impose. Pourtant c'est une question sur laquelle tout le monde doit tomber d'accord.

2. En étudiant d'après la méthode comparative les parallèles bulgaro-turcs des proverbes juridiques on remarque entre autre un côté spécifique dans le domaine bulgare de ces proverbes. Il y a des cas où des proverbes juridiques bulgares d'origine se sont imposés à la langue turque et ont été adoptés et employés comme turcs. Il y a des proverbes juridiques bulgares qui, quoique traduits en turc et prononcés dans cette langue, tout de même ont conservé non seulement leur aspect national bulgare, mais sont pénétrés de l'esprit national et des principes du droit populaire coutumier. De cette manière, ayant en vue le conservatisme du droit, on peut chercher et trouver dans ces proverbes beaucoup d'éléments du droit ancien national.

3. Là où le traducteur bulgare devait traduire plus ou moins directement des proverbes turcs, il n'a pas agi sans critique. Au contraire il a toujours eu en vue la culture juridique nationale et il a adapté le proverbe turc au modèle bulgare; il lui a donné en outre un sens de l'idéologie bulgare. La traduction littéraire et directe saute aux yeux. Elle ne correspond ni à la construction de la phrase bulgare, ni à la conception juridique bulgare.

4. L'historien du droit bulgare et tout savant qui étudie le droit national bulgare ne doivent pas ignorer les proverbes turcs, soit ceux dont l'origine est le terrain bulgare, soit ceux qui ont été transportés et employés chez nous comme empruntés ou imposés, assez souvent étrangers à la conception bulgare. Il ne faut pas oublier qu'en effet certains proverbes turcs ont été empruntés, employés et continuent à être employés jusqu'à présent soit comme une mode, soit afin de manifester que celui qui les prononce comprend la langue turque et sait la parémiologie turque. Il faut remarquer ici que dans nos études nous n'avons pas rencontré de proverbes turco-bulgares qui d'une manière ou de l'autre rappellent la culture tatare-touranienne ou hunno-ourale de la horde d'Asparouch. Chez nous quelques savants prétendent que cette horde était composée exclusivement d'éléments turco-tatares et qu'elle a imposé des éléments de droit, d'organisation et des conceptions d'Etat. Nous contestons tout cela.

Dans cette étude nous ne nous sommes pas occupés des parallèles des proverbes juridiques chez les peuples slaves, et chez les autres peuples. Soumise à une analyse critique et d'après la méthode historique comparative la parémiologie générale pourrait nous conduire à des conclusions telles que „les mêmes conditions de vie et les emprunts entre les peuples“ ont provoqué chez tous les peuples indo-européens un grand nombre de proverbes qui sont semblables ou correspondants au moins par leur sens et leur tendance.

Tout de même l'étude attentive des proverbes d'un peuple, comme dans le cas qui nous occupe peut prouver que dans ces proverbes il y a toujours quelque chose d'individuel, sui generis, propre à ce peuple, qui caractérise sa conception juridique.
